

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

Мошак Олена Володимирівна

УДК 321.01 – 054.72

**АЛЬТЕРНАТИВНІ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВНОСТІ В ПОЛІТИЧНІЙ
ДУМЦІ УКРАЇНСЬКОЇ МІЖВОЄННОЇ ЕМІГРАЦІЇ В ЄВРОПІ**

Спеціальність 23.00.01 – теорія і історія політичної науки

**Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата політичних наук**

Одеса - 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Одеській національній юридичній академії Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор історичних наук, професор

Шелест Дмитро Сергійович,

Одеська національна юридична академія, професор
кафедри соціальних теорій.

Офіційні опоненти: доктор політичних наук, доцент

Храмов Василь Олегович,

Інститут підготовки кадрів державної служби зайнятості
України, завідувач кафедри державного управління та
держслужби;

доктор філософських наук, професор

Лукашевич Микола Павлович,

Київський національний університет імені Т. Шевченка,
професор кафедри галузевої соціології.

Провідна установа:

Київський національний університет будівництва і
архітектури Міністерства освіти і науки України,
м. Київ.

Захист відбудеться "27" вересня 2002 року о _____ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 41.086.02 в Одеській національній
юридичній академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2, ауд. 312.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Одеської
національної юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса,
вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий "26" вересня 2002 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Дудченко В.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми зумовлюється тим, що в процесі розбудови суверенної держави – України – поряд з використанням позитивного досвіду інших країн велике значення має врахування конструктивних елементів національної політичної традиції, аналіз причин власних невдач і поразок на цьому шляху з метою запобігання їх повторення. В цьому сенсі вивчення української політичної думки набуває особливої актуальності: розуміння, вивчення “комплексу бездержавності” українців та шляхів його подолання стало найважливішою проблемою наукових пошуків українських вчених і громадських діячів, що значно активізувалися після поразки визвольних змагань 1917-1920 рр. Події, що відбувалися в політичному житті тогочасного українського суспільства, спричинили поступові зміни в інтелектуальному середовищі української еміграції. Саме в цей час остаточно викристалізувалися національні різновиди таких загальноєвропейських ідейних напрямів, як консерватизм та націоналізм, що поступово посилювали свої позиції в українському визвольному русі. Це дозволяє нам стверджувати, що означений період став якісно новим етапом у розвитку української політичної думки. Крім цього, збагачення практичним досвідом державного будівництва спричинило активізацію роботи з розробки теоретичних питань державотворення. Здійснені в цей період носіями різних політичних ідей спроби моделювання незалежної самостійної української державності цінні саме своїм визнанням та врахуванням внутрішніх слабкостей українства, які і в наш час, майже вісімдесят років потому, ми вимушені визнати основною причиною повільних і тяжких змін нашого життя. Сьогодні, коли в Україні проводяться пошуки шляхів та моделей для оптимізації вітчизняної політичної системи, особливо відчувається гострота та значимість вивчення обраної теми.

Представниками української інтелектуальної еліти напрацьований значний (за обсягом та значенням) матеріал не тільки стосовно інституціональної будови політичної системи України, а й механізмів забезпечення її функціональності, запобігання та вирішення соціально-політичних конфліктів. Тому вивчення, зіставлення моделей державності, запропонованих вітчизняними мислителями, і, головне, виділення і врахування конструктивних ідей, що не втратили з часом своєї актуальності, має стати основою для розробки стратегії державного будівництва. А розуміння цінності теоретичних надбань минулих поколінь, існування власної наукової традиції сприятиме ліквідації певного комплексу меншовартості, що й досі позначається на нашій політичній науці.

Слід відзначити, що вітчизняні дослідники знаходяться лише на початковому етапі вивчення теоретичної спадщини українських вчених, які в міжвоєнний період запропонували різноманітні концепції української державності. Найбільш повно в науковій літературі висвітлені питання,

пов'язані з життям і творчістю окремих яскравих представників української політичної думки, зокрема В. Липинського та Д. Донцова, хоча головна заслуга в цій справі належить перш за все науковцям української діаспори: Л. Біласу, І. Лисяку-Рудницькому, Я. Пеленському, Є. Пизюру, О. Прицаку, М. Сосновському та ін.

Нові політичні реалії поч. 90-х років ХХ ст. зумовили відродження наукового інтересу до політичної та інтелектуальної історії українського народу та відхід від її заідеологізованих оцінок. Розвиток вітчизняної політичної думки міжвоєнного періоду, формування її основних напрямків знайшли своє відображення у перших роботах з цієї проблематики В. Потульніцького та Б. Кухти, а вивченню змісту та структури ідеї державності присвячені праці М. Кармазіної. Зацікавленість в українських науковців викликають окремі теми даної проблематики, зокрема, формування, розвиток того чи іншого напрямку політичної думки, їх вплив на політичне життя українського суспільства та розуміння політичної традиції тощо. Найбільш помітним кроком у цьому напрямку стали праці М. Голобуцького, М. Гордієнка, Г. Касьянова, М. Обушного, Ю. Римаренка, М. Томенка та ін. Вітчизняні дослідники виявляють науковий інтерес і до вивчення персоналій з історії українського визвольного руху першої чверті ХХ ст. та політичної думки цього періоду. Серед праць означеної тематики роботи С. Гелея, М. Горелова, О. Шаблія, присвячені аналізу творчості В. Липинського, С.Томашівського, Д. Донцова, В. Кучабського, С. Рудницького.

Однак дисертант зазначає, що незважаючи на появу цілого ряду наукових досліджень, зроблено лише перші кроки у напрямку їх наукового аналізу. Зокрема, малодослідженою залишається значна частина творчого спадку представників національної політичної думки, зміст та окремі аспекти запропонованих ними концепцій державності. Перед науковцями стоїть завдання не тільки висвітлення невідомих сторінок вітчизняної інтелектуальної історії, а й об'єктивного аналізу слабких та сильних сторін предмету дослідження.

Дисертаційне дослідження виконане на кафедрі соціальних теорій Одеської національної юридичної академії в межах науково-дослідницької роботи "Політико-правові основи етнодержавотворення в Україні" (№ держреєстрації 0100U001641).

Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі аналізу концепцій побудови української державності, розроблених представниками різних політичних течій, висвітлити основні тенденції та особливості розвитку національної політичної думки, з'ясувати особливі та загальні риси запропонованих моделей державного будівництва та їх зв'язок з практикою політичного життя тогочасного українського суспільства.

Згідно з поставленою метою сформульовані основні завдання дослідження:

- проаналізувати ступінь наукової розробки означеної проблеми, охарактеризувати стан її джерельної бази;
- провести та обґрунтувати систематизацію політичних поглядів українських вчених міжвоєнного періоду;
- розглянути особливості формування напрямків української політичної думки та їх зв'язок з новітніми політичними ідеологіями;
- визначити політичну направленість напрямків української політичної думки та рівень їх ідейного впливу на суспільно-політичне життя української міжвоєнної еміграції;
- проаналізувати теоретичні надбання вчених міжвоєнного періоду в тій їх частині, що стосувалася питань майбутнього державного будівництва, а саме форми державного правління, форми державного устрою та політичного режиму;
- провести порівняльний аналіз запропонованих українськими науковцями конституційних проєктів як зафіксованих у правовій формі політичних концепцій;
- дослідити пояснення причин бездержавності українського народу та зміст пропозицій щодо шляхів їх подолання;
- узагальнити досвід теоретичної розробки проблеми державності України 20-30 рр. ХХ ст.

Об'єктом дисертаційного дослідження виступає політична думка української міжвоєнної еміграції в Європі.

Предметом дослідження є створені в означений період концепції майбутнього державного устрою України та запропоновані шляхи національного державного будівництва.

Теоретичною та методологічною базою дисертаційної роботи стали наукові принципи пізнання та вивчення суспільних явищ і процесів, зокрема принципи об'єктивності та історизму. Дослідження ґрунтується також на використанні загальнонаукових та спеціальних методів: методи аналізу та синтезу використовувалися при дослідженні причин та особливостей формування основних напрямків вітчизняної політичної думки, для їх всебічної характеристики застосовувався системний підхід в поєднанні з принципом історичного аналізу. Вивчення концепцій державотворення було ґрунтоване на використанні системного, порівняльного та критично-конструктивного методів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- обґрунтовано систематизацію політичних поглядів носіїв ідеї державності, визначено специфічні риси формування та розвитку напрямків політичної думки української еміграції в Європі в період між двома світовими війнами;
- дістало подальший розвиток вивчення змісту та структури ідеї державності в політичних концепціях міжвоєнної доби, проаналізовано

внесок у формулювання ідеї державності представників кожної з означених напрямків політичної думки;

- досліджено систему доказів щодо правомірності державницьких устремлінь українського народу;

- здійснено порівняльний аналіз концепцій державності вчених різних ідеологічних уподобань щодо форми майбутньої держави, джерел та сутності розподілу влади;

- досліджено зміст та особливості розвитку федералістської ідеї в інтелектуальних колах української міжвоєнної еміграції;

- проаналізовано пропозиції щодо подолання причин бездержавності української нації, зокрема ліквідації внутрішніх слабкостей українського визвольного руху.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості їх використання в процесі подальшої наукової розробки означених проблеми, формуванні теоретичних засад створення та розвитку української національної школи політичної науки. Головні положення дисертації можуть бути застосовані в якості теоретичного обґрунтування рекомендацій щодо вибору стратегії державної політики в галузі державного будівництва та проведення політичних реформ. Крім того, вони можуть бути використані при створенні підручників, навчальних посібників з історії української політології, програм загальних і спеціальних курсів з політології та історії політичної думки України.

Апробація результатів дисертації здійснювалася на міжнародних науково-практичних конференціях “Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє” (Одеса, 1995 р.), “Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні” (Одеса, 1996 р.), регіональному науково-практичному симпозиумі “Права людини та сучасні проблеми розвитку українського суспільства” (Одеса, 2001 р.), а також на звітних наукових конференціях професорсько-викладацького складу аспірантів Одеського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президентові України.

Основні положення дисертації знайшли відображення в 4 статтях в науковому виданні “Актуальні проблеми політики”, визнаному ВАК України фаховим з політології, а також у 3-х публікаціях в інших наукових виданнях та матеріалах науково-практичних конференцій.

Структура дисертації складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на підрозділи, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг дисертації – 168 сторінок, список використаних джерел та літератури складає 210 найменувань і займає 19 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі дисертаційної роботи “Концепції української державності: історіографічний та джерелознавчий аналіз” розглянуто

джерельну базу та стан наукової розробки цієї проблематики у вітчизняній історіографії й працях науковців української діаспори, аналізуються існуючі теоретичні підходи до вивчення української політичної думки міжвоєнної доби.

Зокрема зазначається, що формування національної політичної думки, до проявів якої в широкому розумінні слід віднести *спроби збагнути та усвідомити народом проблеми свого колективного існування і організації*, знайшло своє відображення в створенні теоретичних праць, авторами яких були представники української інтелектуальної еліти кінця XIX – першої половини XX століть.

Після поразки визвольних змагань наукове опрацювання державницької проблематики продовжилося вже поза межами української етнічної території, зокрема в Європі, де в 20-і роки сформувалися осередки української політичної еміграції. Особливістю їх політичного мислення було поєднання теоретичних роздумів про майбутнє української нації з роздумами про причини невдач, що спіткали українців на шляху державного будівництва.

У вітчизняній науковій літературі при характеристиці шляхів та основних тенденцій розвитку політичної думки української еміграції міжвоєнного періоду розповсюдженим є поділ на народницький, консервативний та національно-державницький напрямки, критерієм якого є дослідження насамперед наукової методології та принципів історичної оцінки, що використовували у своїх працях представники вітчизняної інтелектуальної еліти. На противагу цьому, автор дисертаційного дослідження в основу систематизації покладає ідеологічні орієнтації її найвидатніших представників, відповідно до чого вважає основними напрямками політичної думки української міжвоєнної еміграції притаманні й іншим європейським народам консерватизм, демократизм та націоналізм, що набули в Україні власної специфічної форми.

В означення предмету дисертаційного дослідження відзначається, що у вітчизняній літературі ідея державності розглядається як інтелектуальна система, яка включає в себе наступні компоненти: ідеї про причини бездержавності українців, ідеї про необхідність і підстави української державності та ідеї щодо сутності майбутньої держави. На думку дисертанта, при характеристиці державницьких ідей вчених міжвоєнного періоду таку трьох-порядкову структуру має доповнити четвертий компонент, а саме ідеї щодо чинників державотворчого процесу, які займають чільне місце в політичних концепціях цього часу. Взявши за основу таке структурування ідей державності, автор дисертаційного дослідження особливу увагу зосереджує на аналізі ідей щодо сутності майбутньої держави, можливих її форм та шляхів державного будівництва.

У розділі характеризуються різноманітні джерела, що стали основою для вивчення обраної теми. В цілому вони групуються таким чином: наукові

праці, публіцистика; епістолярій; спогади, автобіографії; програми політичних партій, конституційні проекти.

Обґрунтовуючи цінність виданих творів, які становлять основу проведеного наукового дослідження, дисертант поряд з цим відмічає труднощі, пов'язані з їх доступністю. Це в рівній мірі стосується як наукових праць, так і публіцистичних статей, що містяться на сторінках тогочасної періодики, зокрема, україномовних видань Західної України, Центральної та Західної Європи. Поряд з цим, дослідження стану джерельної бази показало, що опубліковані матеріали становлять лише невелику частку документів, які зберігають фонди архівів. Це зумовило використання автором матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади України (м. Київ) та Центрального державного історичного архіву України у м. Львові. Зазначається, що лише вивчення всіх груп джерел дало можливість прослідкувати направленість розвитку політичної думки інтелектуальної еліти української міжвоєнної еміграції.

В історіографії означеної проблеми можна виділити три етапи. Перший з них хронологічно збігається з періодом нашого дослідження – 20-30-і роки ХХ століття, другий етап починається з 50-х років – по 1991 р., третій – з 1991 року по теперішній час. З врахуванням особливостей кожного з означених етапів характеризується проблематика та особливості робіт як вчених української діаспори, так і вітчизняних дослідників.

Аналіз літератури, присвяченої розвитку національної політичної думки міжвоєнного періоду, підвів дисертанта до висновку про недостатній рівень наукової розробки даного питання. Очевидною є необхідність у створенні узагальнюючих праць з проблематики української інтелектуальної історії ХХ століття, що потребує, по-перше, розширення тематики досліджень, а по-друге, систематизації вже наявних знань та впровадження міждисциплінарного підходу до його вивчення.

У другому розділі **“Розвиток державницької ідеї вченими демократичного напрямку”** досліджується зміст державницьких концепцій, запропонованих вченими цього ідеологічного напрямку.

Зокрема, наголошується, що однією з головних особливостей формування демократичного напрямку був виразний вплив народницької ідеології з характерним для неї отождінням демократії з народоправством, а українського народу – з селянством. Пріоритет соціальних питань над національними залишається його головною визначальною рисою аж до революційних подій 1917 року.

20-і роки ХХ ст. знаменують початок наступного етапу розвитку демократичних ідей в Україні. Оскільки в післяреволюційні часи народницька ідеологія вже не мала прихильників, а втрата завойованої на короткий час національної незалежності та більшовицька політика розвіяли соціалістичні та комуністичні ілюзії патріотично налаштованих українських емігрантів, це спричинило еволюцію багатьох колишніх соціалістів у бік

цінностей традиційної ліберальної демократії. Таким чином, прагнення соціальної справедливості, яке завжди було пріоритетним для більшої частини українських демократів, поступилося прагненню до громадянської та національної свободи.

Відмічається, що українським вченим-демократам, що спричинилися до розробки державницької проблематики, було притаманне нехарактерне для їх західноєвропейських однодумців поєднання боротьби за утвердження громадських свобод, наднаціональних принципів демократії з національним питанням, устремлінням до побудови національної держави. Поряд з цим, з західною демократією їх поєднувала ідея республікансько-демократичної державності, яка в дихотомії народ (нація) – держава мала реалізувати домінування права народу (нації) над правом держави.

Автор дисертаційної роботи також зазначає, що розвиток демократичного напрямку політичної думки міжвоєнного періоду тісно пов'язаний з діяльністю Українського вільного університету у Празі, в якому працювали С. Дністрянський, С. Рудницький, О. Ейхельман, С. Шелухін та Р. Лащенко. Рефлексії з приводу причин поразки українського визвольного руху 1917-1920 рр., активними учасниками якого вони були, привели їх до розуміння необхідності розробки та наукової аргументації засад майбутньої держави та чинників її побудови.

Ідеї про необхідність і підстави її створення стали стрижнем теоретичних концепцій носіїв ідеї державності. Особливу увагу вони приділяли обґрунтуванню з правових позицій самостійницьких прагнень українців, звертаючись як до екскурсів в історичне минуле (вивчення історико-юридичних підстав приєднання України до Росії Р. Лащенко), так і до теоретичних надбань суспільної науки новітнього часу. Стосовно останнього відмічається, що визнане Лігою націй право народів на самовизначення демократи (С. Дністрянський, С. Шелухін, О. Ейхельман) проголошували головною підставою державницьких устремлінь українського народу. Як показує аналіз, цей новий принцип побудови післявоєнного світу став для них і принципом реальної політичної практики, і політичною філософією, а його реалізація означала реалізацію однієї з основних ідей ліберальної демократії, а саме визнання народу джерелом верховної влади в країні.

У розділі здійснюється аналіз конституційних проектів, запропонованих представниками демократичних кіл української міжвоєнної еміграції С. Дністрянським та О. Ейхельманом. Зазначається, що для вивчення тенденцій розвитку політичної думки означеного періоду має особливе значення дослідження цих документів, які є зафіксованим у правовій формі відображенням політичних принципів та настанов їх авторів. Визначено, що основною рисою обох проектів було законодавче забезпечення реалізації права народного волевиявлення та широке застосування принципів безпосередньої демократії: референдумів, зборів,

всенародних опитувань, а також надання права законодавчої ініціативи, права критики діючого законодавства і діяльності органів державної влади окремим професійним організаціям і широким верствам населення. Поряд з цим, дослідження основних положень зазначених документів, а саме означення правового статусу, порядку утворення та характеру взаємин в системі державної влади, дало дисертанту змогу зробити висновок про те, що їх автори виявляли прихильність до різних типів республіканської форми правління – президентської (С. Дністряняський) та парламентської (О. Ейхельман).

Особлива увага приділяється характеристиці основних тенденцій розвитку в означений період ідеї федералізму, що мала значний вплив на український національний рух початку ХХ ст. Відзначається, що особливість її сприйняття представниками української політичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст. полягала перш за все в оцінці федералізму не тільки в якості принципу державного устрою, а й методу організації нових суспільних відносин та було тісно пов'язана з розвитком демократизму в Україні. Започатковану народниками і М. Драгомановим традицію на початку ХХ ст. продовжив М. Грушевський. Аналіз його політичних поглядів показав, що ідея впровадження федералізму в організацію суспільно-політичного життя України залишилася однією із головних складових його політичного світогляду у 20-і роки.

Простежуються два підходи до тлумачення федералізму вченими-демократами міжвоєнної доби: по-перше, розуміння федералізму як форми міждержавного об'єднання, і по-друге, погляд на нього як на форму державного устрою самостійної Української держави. Стосовно першого відмічається, що ідеї міждержавного федеративного об'єднання викликали серед демократів значний інтерес та спонукали вчених до розробки конкретних питань його формування, що можна пояснити, на думку дисертанта, впливом соціалістичної ідеології та популярних після першої світової війни ідей міжнародної солідарності.

У поглядах щодо перспектив об'єднання України з іншими державами на засадах федералізму також можна виділити принаймні дві тенденції. Перша полягала у погляді на федералізм як механізм децентралізації Російської імперії (С. Рудницький), інша – в оцінці його як вищої форми кооперації людей, здійснення якої можливе лише за умови досягнення Україною державної самостійності (С. Дністряняський, С. Шелухін). Проте оскільки умовою створення такого союзу вчені вважали обов'язкове збереження національної самостійності та державного суверенітету її членів, пропонувалося, по суті, не федеративне, а конфедеративне об'єднання.

У третьому розділі дисертації **“Проблема державності і влади в поглядах українських консерваторів”** досліджуються сутність ідей українських консерваторів стосовно напрямків та форм державного будівництва, їх внесок у формування національної політичної думки.

Зазначається, що особливістю розвитку консерватизму в нашій країні було те, що до XIX ст. він існував у формі традиціоналізму, що знайшло свій вираз у прагненні до збереження власної національної індивідуальності. Поряд з цим, автор звертає увагу на існування різниці у формуванні консервативних ідей на західних українських землях та територіях, що входили до складу Російської імперії, зупиняється на характеристичні суттєвих відмінностей у сприйнятті консервативних ідей, викликаних умовами приналежності до різних держав.

Остаточню український консерватизм сформувався в умовах боротьби за українську державність 1917-1920 рр., а подальший розвиток та розквіт української консервативної політичної думки був пов'язаний, в основному, з постаттю В. К. Липинського. Навколо нього сформувалася школа консервативних істориків та публіцистів, серед яких С. Томашівський та В. Кучабський, що зробили свій внесок у формування державницької ідеї. Відзначається, що найбільший вплив на її формування мали ідеї класичного європейського консерватизму та останні на той час здобутки політичної та соціологічної думки, зокрема, теорії еліти Г. Моски та В. Парето.

Однією із складових аргументації представниками консервативного напрямку необхідності встановлення монархічної форми правління в Україні було намагання довести існування монархічної традиції в українській історії, пов'язане з орієнтацією на вироблений європейською традицією монархічно-спадковий принцип легітимності влади. Це знайшло своє відображення в ідеях трудової монархії спадкового характеру В. Липинського та клерикальної монархії С. Томашівського, який припускав можливість як виборності, так і спадковості монархічної влади. Аналіз ідей представників консервативного напрямку дав змогу дисертанту стверджувати, що монархізм в їх концепціях державності виступає не в якості самоцільі державного будівництва, а передусім як засіб легітимації влади, необхідний етап на шляху вироблення національної державницької традиції. Відсутність такої традиції та активної національної свідомості в українському середовищі зумовили і критичне ставлення до ліберально-демократичних засад суспільного устрою України.

Дослідження ідей В. Липинського, В. Кучабського та С. Томашівського щодо шляхів державотворчого процесу дало змогу зробити висновок про те, що основою причиною відсутності в українців власної державності вони вважали не зовнішні геополітичні чинники, а невідповідність українського загалу до державницьких змагань. З'ясовано, що у роботах вчених консервативного напрямку ідея побудови національної державності тісно пов'язана з ідеєю утвердження консерватизму та визначенням ролі провідної верстви в державотворчому процесі.

Запоруку успіху державотворення українські консерватори вбачали у внутрішній організації нації та її провідної верстви, готовності до боротьби за національні права. Наскрізною ідеєю їх творчості є твердження про

залежність успіху визвольних змагань від здатності українського народу до консолідації на основі територіального патріотизму, тобто почуття єдності та солідарності між усіма жителями української землі без огляду на віросповідання, етнічне походження й соціально-культурний рівень, та спроможності національної еліти організувати та скеровувати державотворчу роботу.

Значна увага приділяється проблемі політичного режиму в творчості В. Липинського, який запропонував власну класифікацію форм організації суспільного життя. Зазначається, що в основу даної класифікації було покладено дослідження методів організації провідної верстви та стосунків активних та пасивних елементів державного життя, що, як вважає дисертант, наближує її за сенсом до загальноприйнятого в сучасній історіографії поняття політичного режиму.

Характеризуючи кожний з виділених ним методів, вчений виступає за впровадження в Україні такого політичного режиму, в основу якого були б покладені принципи взаєморівноваження та взаємообумовленості інтересів національної еліти та народу. Називаючи цей метод суспільної організації класократичним, В. Липинський вважав класократію такою формою організації державного життя, де правління загальнонаціональної провідної верстви обмежується, з одного боку, правами та свободами громадянства, з іншого, авторитетом глави держави як гаранта цих прав.

Аналіз поглядів В. Липинського також показав, що критика вченим демократії ґрунтувалася не на повному запереченні демократичних цінностей, а передусім на твердженні про необхідність попереднього встановлення в Україні монархічного правління як необхідного етапу на шляху консолідації громадянства та вироблення державницької традиції.

Четвертий розділ дисертації **“Націоналістичний напрямок в політичних концепціях українських дослідників”** присвячений аналізу внеску теоретиків націоналізму у розвиток державницької ідеї в Україні та характеристикі запропонованих ними форм державного будівництва.

Автор звертається, передусім, до визначення суті та неоднозначності цього поняття в політичній термінології. Підкреслюється, що український націоналізм як політична ідеологія починає формуватися в 20-х роках ХХ століття. Вирішальним кроком на шляху до розмежування націоналізму та національної демократії слід вважати створення ОУН, в політичній програмі якої знайшли своє відображення ідеї національних радикалів щодо вищості власної нації відносно інших та використання терористичних методів боротьби. Дисертант відмічає специфічні риси у формуванні українського націоналізму. В царині ідеології він характеризувався еkleктичним поєднанням популярних в тогочасній Європі філософських та соціологічних теорій Ніцше, Шпенглера, Шопенгауера, Сореля з елементами політичного консерватизму (критика ліберального індивідуалізму та демократії, погляд на державу як результат дій державної еліти), радикалізмом (визнання тільки

революційних методів політичної дії) та елементами народницької ідеології (захоплення селянством як єдиним носієм національної самосвідомості та підкреслення волі мас як найвищого авторитету).

В розділі аналізується внесок Д. Донцова у розвиток українського націоналізму, проводиться думка про те, що його ідеї, публіцистична та громадська діяльність стали ще одним поштовхом у виділення радикальної течії в українському визвольному русі. В довоєнний час творчість автора зосереджувалася в основному на розвитку теми формування національної еліти, поряд з якою він займався і розробкою тактичних питань націоналістичного руху, його організаційного оформлення – ОУН, не вступаючи, при цьому, формально у її члени. Пропаговані в роботах Д. Донцова періоду 20-30 років ідеї про необхідність формування так званого “ідеалістичного світогляду”, примату волі над розумом, культ боротьби і жертвенності, фанатизм і вождизм знайшли своє відображення і в практичній діяльності ОУН, і в її програмах.

Поряд з цим зазначається, що хоча в його ідеології був закладений принцип диктатури та пропагувалося створення тоталітарної монопартійної держави, сам Дмитро Донцов в означений період не займався створенням політичної програми націоналістичного руху, а передусім ставив перед собою завдання визначити елементи, на яких в подальшому могла б базуватися боротьба за національне визволення, орієнтири зовнішньої та внутрішньої політики українського визвольного руху.

Будова держави, її організація та форми цікавили представників націоналістичного табору значно менше, ніж питання, пов'язані з проблемами формування нації. В основу політичної доктрини націоналізму був покладений постулат орієнтації на власні сили, впровадження серед народних мас ідей націоналізму. Не вважаючи принциповим питання форми держави, представники націоналістичного напрямку (Д. Андрієвський, М. Сціборський) все ж відкидали можливість утвердження монархії передусім з огляду на брак монархічної традиції, а введення республіканського устрою розглядали в якості вимушеної альтернативи одноособовому правлінню. Як свідчать опрацьовані документи, введення диктаторського правління розглядалося теоретиками націоналізму, зокрема М. Сціборським, в якості тимчасової міри, необхідної для закріплення здобутків революції. Поряд з цим проголошувалась необхідність впровадження в політичну організацію майбутньої української держави монопартійності, ідей суспільного солідаризму та синдикалізму як протипаги парламентській демократії. Проведене дослідження дозволяє авторові стверджувати, що запропонована модель визначала майбутнє України як держави панування етнічних українців з авторитарним політичним режимом та сильною централізованою владою.

У висновках підбиті підсумки дослідження.

Зазначається, що здійснені в період між двома світовими війнами теоретичні розробки ідеї державності мали суттєву відмінність від політичних концепцій довоєнних часів, зумовлену як наслідками революційних подій 1917 – 1920 рр. й, відповідно, збагаченням українців досвідом визвольних змагань, так і змінами в інтелектуальному середовищі української еміграції міжвоєнної доби, пов'язаними з посиленням впливу консервативної та націоналістичної ідеологій.

Відповідно до ідеологічних основ автор виділяє три основні напрямки розвитку політичної думки міжвоєнної еміграції, представники яких займалися питаннями державного будівництва: демократизм, консерватизм та націоналізм.

Кожен з означених напрямків зробив свій внесок у формулювання ідеї державності. Зокрема, демократи велику увагу приділяли розробці питань правового оформлення ідеї народовладдя, консерватори - впливу морально-етичних і культурних регуляторів на організацію суспільно-політичного життя та ролі провідної верстви в державотворчому процесі, націоналісти – питанням політичної суб'єктності нації.

Рефлексювання минулого та проведення представниками різних політичних течій історичних досліджень мало дві мети: доведення окремішності українського народу через доказ існування власної історико-культурної традиції та виділення національної історико-політичної традиції як фактору національної злагоди при виборі шляхів державотворення. Ідеї щодо чинників державотворчого процесу базувалися передусім на твердженні про необхідність внутрішньої організації нації та її провідної верстви, формування в українського народу активної національної свідомості.

Пошуки оптимальної для України форми державного правління були пов'язані з ідеологічними настановами носіїв ідеї державності. В розглянутих концепціях вирішення питання про джерела влади та фактори її легітимності визначало вибір форми правління майбутньої держави. Консерватори наголошували на необхідності запровадження спадкової монархії англійського типу, демократи та націоналісти були прихильниками республіканської форми державного правління, вважаючи джерелом влади, відповідно, народ, державу, персоніфіковану в особі монарха - чи українську націю.

Особливістю державотворчих концепцій міжвоєнного періоду було визнання представниками всіх політичних течій необхідності використання принципу розподілу влади в організації державного життя України.

Вчених, які спричинилися до розробки державницької ідеї, незалежно від їх політичних уподобань, об'єднувало намагання відійти від партійного представництва при формуванні вищих органів державної влади.

За формою державного устрою майбутня незалежна Україна вбачалася більшості носіїв державницької ідеї унітарною республікою, однак

з обов'язковим впровадженням широкого самоуправління адміністративно-територіальних одиниць. Федералізм як форма державного устрою знайшов своє відображення лише в проекті конституції О. Ейхельмана.

Оскільки в означений період категоріальний апарат політичної науки знаходився у стадії формування, категорія політичного режиму не була предметом спеціального дослідження українських вчених. Однак аналіз їх робіт дозволяє стверджувати, що представники демократичного напрямку орієнтувалися на формування демократичного політичного режиму, націоналісти – авторитарного, консерватори – класократичного.

Таким чином, період між двома світовими війнами став для української політичної думки одним із найбільш плідних, оскільки праці, написані в цей час, стали відображенням можливості поєднання теоретичного аналізу з досвідом державного будівництва 1917-1920 рр. Їх автори роздумували не тільки над тим, якими шляхами завоювати незалежність, а й намагалися обґрунтувати принципи самоорганізації української спільноти, окреслити засади майбутньої держави. Альтернативне бачення шляхів державного розвитку, пов'язане з власними ідеологічними настановами представників національної інтелектуальної еліти, не відкидало, поряд з цим, і пошуку об'єднуючого фактора, що уявлявся як важливий чинник державотворчого процесу. Ця особливість державницьких концепцій міжвоєнного періоду є дуже актуальною і в наш час, коли знову постає потреба у виділенні спільного підґрунтя для вирішення проблем економічного, політичного та культурного життя українського народу.

Список опублікованих автором праць за темою дисертації

1. Мошак О.В. С. Дністрянський: до питання про співвідношення права та політики // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса: Астропринт, 1998. – Вип. 3-4. – С.88-91.
2. Мошак О.В. З історії вітчизняної політичної думки: С. Томашівський про українську національну ідею // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр. – Одеса: Астропринт, 1999. – Вип. 6-7. – С.297-301.
3. Мошак О.В. Традиції державного будівництва в Україні: погляд монархіста та республіканця (В. Липинський і С. Шелухін) // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр.- Одеса: Астропринт, 2000. – Вип.8. – С. 367-372.
4. Мошак О.В. Рецепція ідеї правової держави в історії української політико-правової думки (проект конституції УНР О. Ейхельмана) // Актуальні проблеми політики: Зб. наук. пр.- Одеса: Астропринт, 2001. – Вип.12. – С. 534-538.

5. Мошак О.В. З історії політичної думки: національно-державницькі погляди С. Шелухіна // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1997. - №3. – С.111-114.
6. Мошак О.В. Українська національна ідея в творчості В'ячеслава Липинського // Матеріали міжнар. наук. конф. “Українська національна ідея: минуле, сучасне, майбутнє”. – Одеса. - 1995. – С.45-47.
7. Мошак О.В. В'ячеслав Липинський про роль релігії та церкви в процесі українського державотворення // Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. “Культурно-історичні, соціальні та правові аспекти державотворення в Україні”. – Одеса: Астропринт, 1996. – С.131-132.

Анотації

Мошак О.В. Альтернативні концепції державності в політичній думці української міжвоєнної еміграції в Європі. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук за спеціальністю 23.00.01 – теорія і історія політичної науки. Одеська національна юридична академія. Одеса, 2002.

В дисертації аналізуються особливості формування політичної думки української міжвоєнної еміграції в Європі, вплив на цей процес новітніх політичних ідеологій. Обґрунтувавши систематизацію політичних поглядів носіїв ідеї державності, автор звертається до визначення особливих та загальних рис запропонованих моделей державного будівництва.

В роботі здійснюється порівняльний аналіз концепцій української державності через призму бачення представниками різних ідеологічних напрямків форми майбутньої держави, джерел та сутності розподілу влади. Досліджується зміст пропозицій щодо подолання причин бездержавності української нації, зокрема, ліквідації внутрішніх слабкостей українського визвольного руху.

Ключові слова: політична думка, концепція державності, консерватизм, націоналізм, демократія, федералізм, класократія, націократія.

Мошак Е.В. Альтернативные концепции государственности в политической мысли украинской межвоенной эмиграции в Европе. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата политических наук по специальности 23.00.01 – теория и история политической науки. Одесская национальная юридическая академия. Одесса, 2002.

В диссертации анализируются особенности формирования политической мысли украинской эмиграции в Европе в 20-30 гг. XX века, влияние на этот процесс новейших политических идеологий.

Обосновав систематизацию политических взглядов носителей идеи государственности, автор выделяет в качестве основных направлений демократизм, консерватизм и национализм. Отмечается, что идея государственности, как стержневая идея политической мысли Украины, была общим достоянием представителей каждого из указанных направлений. В качестве составляющих она включала в себя размышления о причинах отсутствия у украинцев самостоятельной государственности, о необходимости и основаниях ее создания, о сущности будущего национального государства, а также о факторах, способствующих его построению.

По мнению автора, проведение украинскими учеными исторических исследований имело своей целью обосновать стремление украинского народа к государственной самостоятельности через доказательство существования собственной историко-культурной традиции и выделение национальной историко-политической традиции в качестве фактора национального согласия при выборе путей создания государства.

В работе осуществляется сравнительный анализ концепций украинской государственности через призму видения представителями разных идеологических направлений формы будущего государства, источников и сущности распределения власти. Отмечается, что поиски оптимальной для Украины формы государственного правления были связаны с идеологическими установками носителей идеи государственности. В рассмотренных концепциях решение вопроса об источниках власти и факторах ее легитимности определяло выбор оптимальной, по мнению авторов, формы правления для Украины. Консерваторы считали идеальной формой правления наследственную монархию английского типа, демократы и националисты были приверженцами республиканской формы государственного правления.

Определены особые и общие черты предложенных моделей государственного строительства. В частности отмечается, что для политических концепций данного периода характерным было признание учеными разных идейных направлений необходимости использования принципа разделения власти в организации государственной жизни Украины. Представителей интеллектуальной элиты украинской эмиграции, занимавшихся разработкой идеи национальной государственности, независимо от их политических воззрений, также объединяло стремление отойти от партийного представительства при формировании высших органов государственной власти. В качестве аргументов приводились ссылки на особенности национальной политической культуры, отсутствие опыта государственного и партийного строительства, недостатки партийного парламентаризма.

В работе исследуются предложения относительно преодоления причин безгосударственности украинской нации, в частности, ликвидации

внутренних слабостей украинского освободительного движения. В этом контексте особое значение носители идеи государственности придавали проблемам формирования активного национального самосознания, как у представителей украинской элиты, так и у широких масс населения.

Ключевые слова: политическая мысль, концепция государственности, консерватизм, национализм, демократия, федерализм, классократия, нациократия.

Moshak O.V. Alternative state system conceptions in political thought of Ukrainian inter-war emigration in Europe. - Manuscript.

Thesis of a candidate's degree of Political Science, specialty 23.00.01. - Theory and History of Political Science. Odessa National Law Academy. Odessa, 2002.

In dissertation the forming peculiarities of political thought of Ukrainian inter-war emigration in Europe, their connections with newest political ideologies are analysed. After giving basis of systematisation of political state system idea the author pays attention to determination of special and general features of offered models of state building.

In the work a comparative conceptions analysis of Ukrainian state system from the point of view of representatives of different ideological directions on the form of future state, sources and authority distribution essence is provided. It is investigated the context of suggestions as for overcoming the causes of non-state system of Ukrainian nation, specifically, liquidations of internal weaknesses of Ukrainian liberation movement.

Key words: political thought, state system conception, conservatism, nationalism, democracy, federalism, classocratia, natiocratia.